

DARWIN HAECKELI VARJUS. EVOLUTSIOONIÕPETUSE RETSEPTSIOONIST EESTIS

Ken Kalling

Charles Darwini (1809–82) sõnastatud evolutsiooniõpetuse ideede jõudmist eestikeelsesse kirjasõnasse 19/20. sajandi vahetuse paiku on seni vaadeldud eeskätt nõukogulike tõekspidamiste valguses, st kui vahendit kirjeldamiseks materialistlike ideede levikut Eestis.¹ Sarnased käsitlused, millest olulisemate autoriteks on Endel Laul² ja Lembit Raid³, osutuvad kasulikuks allikmaterjaliks teemaga edasiminekuks. Viimane on vajalik, sest kunagine liigselt ideologiseeritud diskussioon tahab täiendamist. On vaja näidata, et Darwini retseptioon hõlmas rohkemaid osapooli, kui marksistliku historiograafia raames oli võimalik välja tuua, ning et aset leidnud diskussioonides peegeldus mitte ainult “materialismi-idealismi” konflikt, vaid toonase Eesti ühiskondlik-poliitiline elu laiemalt.

Erakondade tekke substraatiks Eestis peetakse eeskätt ajalehtede toimetusi.⁴ Viimaseid on idealismi-materialismi skaalal vastandatud juba sõjajaelles Eestis.⁵ Käesolevas artiklis püütakse – lähtuvalt teadusloo akadeemilisest

¹ Lisaks on ilmunud teoreetilise bioloogia valdkonda kuuluvaid käsitlusi, vt nt Maie Valt, *K. E. v. Baer ja darvinism: etüüd arenguideede draamast bioloogias* (Tallinn: Valgus, 1977), ning selliseid, mis vaatlevad küsimust nn baltisaksa vaatevinklist, vt nt Erki Tammiksaar, Kalevi Kull, “On the Tartu tradition in relating biology with theology”, *The human being at the intersection of science, religion and medicine = Piirid ja kohtumised: teadus ja religioon tehnoteaduslikus maailmas*, koost Anne Kull (Tartu: Tartu Ülikool, 2001), 107–122. Uuemal ajal on teemale tagasihoidlikul moel tähelepanu pööranud allkirjutanu koos Erki Tammiksaarega: Ken Kalling, Erki Tammiksaar, “Darwini ideede omaksvõtt Eestis”, *Eesti Loodus*, 2 (2009), 24–28; Ken Kalling, Erki Tammiksaar, “Descent versus extinction: the reception of Darwinism in Estonia”, *The reception of Charles Darwin in Europe*, 1, ed. by Eve-Marie Engels and Thomas F. Glick (London, New York: Continuum Publishers, 2009), 217–229.

² Endel Laul, “Looduseuurijate-materialistide võitlusest religiooni ja idealismi vastu Eestis (XIX sajandi lõpust 1917. aastani)”, *Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis*, [I] (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1956), 164–194.

³ Lembit Raid, *Vabamõtlejate ringidest massilise ateismini: marksistlik ateism Eestis aastail 1900–1965* (Tallinn: Eesti Raamat, 1978).

⁴ Toomas Karjahärm, Väino Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997), 200.

⁵ 1937. aastal ilmunud *Eesti Entsüklopeedia* 8. köites kirjutatakse märksõna “Teataja” all, et nimetatud ajaleht püüdis “levitada ajaloolis-materialistlikku ideoloogiat vastandina “Pos-

olemusest – jälgida Eesti ideoloogilise maastiku kujunemist üliõpilasorganisatsioonide kaudu. Juba mainimist leidnud E. Laul, L. Raid (aga ka teised⁶) on oma käsitlustes vaadelnud peaaesjalikult ühte osapoolt – nn radikaalseid ehk “käremeelseid” üliõpilasi-vilistlasi, keda esialgu tunti “Jaaksonia” nime all ning kes hiljem moodustasid Eesti üliõpilaste seltsi “Ühendus”.⁷ Radikaalsest akadeemilisest keskkonnast välja kasvanud rahvuslaste väljundiks olid eeskätt Tallinnas ilmunud ajalehed Teataja ja Tallinna Teataja ning Noor-Eesti ringkonna poolt aastail 1914–18 välja antud kuukiri Vaba Sõna.

Käesoleva artikli üks peamisi eesmärke on anda ülevaade radikaalidega paralleelselt eksisteerinud akadeemilise kogumi – Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS) ja ajalehe Postimees ümber koondunud rahvuslaste Darwinitõlgendusest. Viimasena mainitud on käsitletud n-ö mõõdukatena (alalhoidlikena), nad olid rahvuslikud liberaalid, kel oli – nagu selgub – samuti levitada oma kaalukas sõnum loodusteadustega seoses.

Edaspidi ilmneb veel, et teadusretseptiooni vallas ei ole võimalik radikaalsete ja mõõdukate rahvuslaste must-valge eristamine, sest asjaosaliste niigi eklektilistes vaadetes toimus areng ja leidsid aset muutused. Siiski on võimalik välja tuua teatavaid suundumusi, mis heidavad valgust loodusteaduste ideologiseeritud retseptioonile Eestis, mh sellele, et Darwini kõrval mängis kohalike diskussioonide biologiseerumises olulisematki rolli saksa evolutsionist Ernst Haeckel (1834–1919). Kõnesolevad arengud kokkuvõetuna omavad omakorda tähendust kodumaise usundiloo ning ateismi ajaloo valgustamisel.

Erinevad teed Darwini tõlgendamiseks

Charles Darwini 1859. aastal sõnastatud evolutsiooniteooria on üks olulisemaid läänemaist kultuuri mõjutanud õpetusi, mis avas uusi perspektiive looduse, aga ka ühiskonna seletamisel. Käesoleva käsitluse seisukohalt on oluline, et darvinism sobis radikalismiga – mõtteviisiga, mis pidas vajalikuks purustada n-ö vana maailma köidikud. Ühe neist – religiooni (kiriku) – ründamiseks tundus 19. sajandi oludes hästi sobivat (loodus)teadus kui eeldatavalt materialistliku ilmavaate ilming.⁸ Loodusteaduste, sh

timehe” idealistlikule ideoloogiale”, vt *Eesti Entsüklopeedia*, 8 (Tartu: Loodus, 1937), 50 vg.

⁶ Vt nt Toomas Sutt, “Tartu Ülikool ja evolutsiooniõpetuse levik Eestis XX sajandi algul”, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, 2 (1975), 115–120.

⁷ Radikaalidest rääkides lisati Tartu seltskonnale sageli ka Peterburis loodusteadusi õppinud eestlasi.

⁸ David Stack, *The first Darwinian left: socialism and Darwinism 1859–1914* (Cheltenham: New Clarindon Press, 2003), 30–41.

darwinismi propageerimine sai sellisel moel “asjaks iseeneses”, oluliseks instrumendiks osale ühiskondlikult aktiivsetest inimestest. Ka kirikuringkonnad 19. sajandi teise poole vältel valdavalt kohanesid uute loodusteadustest lähtuvate õpetustega, mida tunnistavad ka nõukogudeaegsed käsitlused.⁹

Radikalismist lähtuvad mitmed hilisemad poliitilised voolud, nt sotsiaal- ja liberaaldemokraatia. Viimasena mainitud iseloomustatakse ajaloos sageli nn sotsiaaldarvinismi mõiste kaudu – idee inimühiskonnast kui “džunglist”, kus ellu jääb tugevam (mugandus Darwinist, kes oli küll mitte tugevamatest, vaid kohastunumatest rääkinud), oli õigustus varakapitalismile ning individualismile.¹⁰

Sotsiaaldemokraatlik Darwini retseptioon oli vastupidine. Eelistati teooriaid, mis rõhutasid arenguloolise eelisenägemise organismide võimet koostööd teha (sh altruismi). Vaatamata sellele, et Darwin eitas evolutsiooni eesmärgipärasust, said vasakpoolsed tema õpetusest tuge oma usule progressi suunas kulgevast arengust ning keskkonna (= ühiskonna) olulisusest selle arengu suunajana.¹¹

Individualismi (liberaaldemokraatia) ja solidaarsuse (sotsiaaldemokraatia) vahele mahtus aga veel üks võimalus Darwinit tõlgendada. Selle, nn solidaristliku ideoloogia sünnis on tähtis koht 19. sajandi Saksamaal, kus tegeleti riigi ühendamise ja tunnetati jõudu koguvat marksismi, mis teatavasti kutsus üles klassivõitlusele, ohuallikana. Oludes, kus kardeti darvinismi ja vasakpoolsete ideoloogiate koosmõjul tekkida võivat rahvuse tervikkust lammutada ähvardavat sünergiat, leidis omaksvõttu darvinismi käsitlus, milles vaadeldi evolutsiooni läbi tsütoloogia ja embrüoloogia prisma. Oluline tähtsus oli siinkohal rakuteoorial ja selle rajajal Rudolf Virchowil (1821–1902), veel suurem aga evolutsiooniteoreetik E. Haeckelil.

Saksapärase evolutsioonikäsitluse kujunes läbi uurimuste, mis sooritati alamatel, koloniaalsetel, samas integreerunud eluvormidel. Näis, et evolutsiooni käigus on üherakulistest eluvormidest ühinemisel moodustunud keerukamad organismid, milles rakkude vahel, mis mõne toonase teooria kohaselt olid jätkuvalt iseseisvalt eksisteerivad üksused, on kujunenud vastastikuselt kasulik tööjaotus – spetsialiseerumine ning sel pinnal diferentseerumine. Keerukaim eluvorm – inimene – oleks omakorda evolutsioneerunud staadiumisse, kus tema eksistents väljaspool kindlat

⁹ Laul, “Looduseuurijate-materialistide võitlusest”, 168–169.

¹⁰ Sotsiaaldarvinism laiemalt mõistetuna tähendab igasugust inimühiskonna bioloogiseeritud käsitlust.

¹¹ Stack, *The first Darwinian left*.

sootsiumit (rahvust, rassi vms) on võimatu. Sellise lähenemise puhul oleksid ka inimühiskonna liikmed ja rühmad vaadeldavad rakkude, kudede või organitena ning seega vastastikusel sõltuvuses.¹² Eestis kirjutati 1914. aastal selle kohta nii: “Kes Haeckeli mõttekäigust aru tahab saada, see peab vähe loomariiki tundma, üherakulisi, mitmerakulisi olevusi, millimallikate (medusade) koloniaid, nähtust, kuidas iseseisvad isikud kogusikuks hakkavad muutuma, siis veel inimliste koguindividuumide olu, kuidas üksikud inimesed ühiskondlike grupepe liikmetena oma iseseisvust kaotavad, ühes sellega aga ikka arenemise teed edasi sammudes.”¹³

Solidaristlik Darwini tõlgendamine pidanuks tõestama, et nn looduse seadused ei näe kohta klassivastuoludele ega -võitlusele, samuti mitte individualismile; riik ja õigus eeldanuks aga erinevate ühiskonnagruppide tingimatut solidaarsust. Lisaks – mida diferentseerunum, s.o arenenum organism (süsteem) on, seda enam vajanuks ta tugevat tsentraalset juhtimist (aju = eliiti).¹⁴ Bioloogia sai niiviisi – vastandina samuti darwinismi poolt toetatavale liberaalsele individualismile ning ”sotside”-marksistide dialektika ning solidaarsuse kontseptsioonile – ühiskonnas traditsiooni, determinismi ja stratifikatsiooni õigustajaks. Organitsislik-solidaristlikust evolutsiooniteooria tõlgendusest ammutasid oma loodusteadusliku aluse totalitaarsed ühiskonnaseletused, nt fašism ja (Saksa traditsiooni silmas pidades) natsionaalsotsialism.

Monism versus vitalism

Haeckel oli autoriteet radikaalidele, sest oli antiklerikaal. Ta asendas Jumala samas enda poolt loodud panteistliku monismi filosoofiaga.¹⁵ Tegemist oli sarnase õpetusega Baruch Spinoza (1632–77) poolt juba 17. sajandil sõnastatud, mille kohaselt Jumalat ja loodust võib vaadelda ühtsena (lahutamatu). Haeckel lähtus 20. sajandi lävel juba uuemast loodusteadusest. Sisuliselt oli tegemist natuurfilosoofilise lähenemisega, mis püüdis seletada eluta ja elusa looduse toimimise mehhanisme. Monism toetus nii evolutsiooniõpetusele kui ka nt toonasele keemiateadusele (üks silmapaistvamaid moniste seejuures oli Tartu ülikooliga seotud Wilhelm Ostwald (1853–1932)).

¹² Paul Weindling, *Darwinism and social Darwinism in imperial Germany: the contribution of the cell biologist Oscar Hertwig (1849–1922)* (Stuttgart, New York: Gustav Fischer Verlag, 1991), 258–261.

¹³ Johan Jans, “Ernst Haeckel ja tema elutöö”, *Loodus ja inimene: viis päätükki Ernst Haeckeli töödest ühes sissejuhatusega tema 80. sünnipäeva mälestuseks* (Tartu: Noor-Eesti, 1914), 10.

¹⁴ Weindling *Darwinism and social Darwinism in imperial Germany*, 263–264.

¹⁵ 1907. aastal ilmus Johannes Adolf Rahamägi eestinduses tema *Jumal looduses* (Tallinn: A. Peterson, 1907).

Vaadeldes eestikeelse loodusteaduse pinnal toimunud vastuseisu n-ö materialistide ja idealistide vahel, tundub, et keskne komponent selles ei olnudki mitte nii väga kiriku võitlus Darwini õpetuse vastu, vaid spetsiifilisemad tolleaegse bioloogiaga seotud küsimused, nt monismi mõju ühiskondlikule mõttele ja sellel pinnal tekkinud vastuolud. Nii ilmneb, et E. Laulu poolt viidatav pastorite tegevust iseloomustama pidav mahategev väljend – “jalgedega mudasse tallavad” – ei olnud tsitaadi autori, Peterburis õppinud eesti soost radikaali ja matemaatiku Jaan Depmani (1885–1970) poolt mõeldud iseloomustama kiriku suhtumist darvinismi (nagu jätab mulje Laul),¹⁶ vaid hoopis monismi. Küll aga olevat, Depmani sõnul, Haeckeli löök tabanud kirikumehi valusasse kohta.¹⁷

Mis siis “pappidele” ja “pastoritele” ei meeldinud? Ei meeldinud see, mida tõdeb ka Depman, et “monismus mitte teaduse põhjale ei jää, vaid sinnasamasse usu-valda omad juured ajab, mille vastu Haeckel nii heade tagajärgedega võitleb”.¹⁸

Haeckel avaldas oma “monismuse” kontseptsiooni aastatel 1895–99 raamatus “Welträttsel” (Ilmamõistatused). “Rahvalikult kirjutatud naturfilosofiline töö,” kommenteerib seda radikaal, hilisem vasakpoolne poliitikategelane Johan Jans (1880–1941). Jans, kelle kohaselt usuõpetus ei ole midagi muud kui inimese ja looduse vahekorra äramääramine, kirjeldab ristiusku, kus Jumal on maailma looja ning oma tahtmise järele toimetaja, “[...] ning et seetõttu on arvatud, nagu võiks ka inimene [...] vaba tahtmise järele ühte teha ja teist tegemata jätta”. Siinkohal jätkab Jans mõtet aga juba Haeckeli vaimus: “Praeguse aja teadus ei ole niisuguse looduseseletusega enam nõus [...] tahtmise vabaduse nimetab Haeckel meeltepetteks.”¹⁹ Seda seepärast, et nii elusa kui eluta looduse algosakesed omaksid Haeckeli kohaselt sisuliselt “psüühikat”. Tegemist oli mateeria kvalitatiivsete omaduste (tõmbumine, tõukumine jms) tänapäeva mõistes ebateadusliku seletamisega. Inimese psüühika oleks seega tema algosakeste psüühilise energia kogum, igal inimesel oleks see erinev, samas mateeria poolt determineeritud. Sellisel moel monism, materialiseerides psüühika, toetas kõikvõimalike biologiseeritud, sh rassistlike, ideoloogiate teket.²⁰

¹⁶ Vt: E. Laul, “Looduseuurijate-materialistide võitlusest religiooni ja idealismi vastu”, 119–120.

¹⁷ Jaan Depman, “Ernst Haeckel”, *Peterburi Teataja*, 21.2.1909.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Johan Jans, ““Ilmamõistatused”: Ernst Haeckeli 80. sünnipäeva puhul”, *Tallinna Teataja*, 7.2.1914.

²⁰ Paul Weindling, *Health, race and German politics between national unification and Nazism, 1870–1945* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 40–48.

Monismi õpetus vastandus seega dualistlikule käsitlusele, mis nägi mateeria kõrval eksisteerimas ka vaimset maailma. Lisaks kristlusele toetas dualistlikku lähenemist nii mõnigi ajastu nägu kujundav filosoof, nt René Descartes (1596–1650) või Immanuel Kant (1724–1804). Vastukaal monismile lähtus aga ka toonasest teaduskogukonnast, kus olid samuti elujõulised dualismi tunnustavad lähenemised.

Bio- või neovitalism oli üks selline mõttevool, mis (taas)tekkis eelmisel sajandivahetusel reaktsioonina loodusteadusi tabanud seisakule ning äärmuslikule reduktsionismile. Võimetus seletada elutegevuses mõningaid olulisi fenomene tekitas kiusatuse kaasata diskussiooni teatavaid elule ainuomaseid mittemateriaalseid tegureid. Vitalistlik lähenemine bioloogias eeldab elusolendeil füüsikalistest jõududest erineva elujõu (*vis vitalis*) olemasolu. Lähenemine on vana, ulatudes antiikaega. Loodusteadustes oli vitalistlike kontseptsioonide kuldaeg 18. sajandil. Vitalismi üheks tunnuseks näib olevat olnud teleoloogiline (eesmärgipärane) lähenemine, mis sidus seda evolutsiooniprotsessi käsitlevate diskussioonidega. Eelmisel sajandivahetusel paistsid vitalismi panustamisel silma nii mõnedki balti päritolu loodusteadlased,²¹ kelle töid võisid olla lugenud ka eestikeelsed tegelased. Vitalismi vaadeldi nõukogudeaegses kirjanduses taunitava ja idealistliku lähenemisena, selle jutlustamises süüdistati ka “pastoreid”.²² Monismi, mis lähtus darvinistlikust kohastumuse kontseptsioonist ning näis esindavat ka materialistlikku maailmapilti, nõukogudeaegne historiograafia otsest hukka ei mõistnud. E. Laul küll vihjab, et hilisem lugupetud zooloogiaprofessor Johannes Piiper (1882–1973) tegi teatavaid ekslikke järeldusi, olles kiindunud E. Haeckeli vaadetes; samas kiidab ta Piiperit selle eest, et see vastustas “dualistilise ilmavaate esindajate poolt nii visalt kinnihoiitava ja ülistatava otstarbekohaselt töötaja ja mõistusepärast talitaja elujõu” (tsitaat Piiperilt) ettekujutust.²³

Marksistlikus tõlgenduses seostati idealismiga ka mõned sajandivahetusel rakuteadustes tekkinud suundumused. August Weismann (1834–1914), kes avas tee kaasaegsele pärilikkusõpetusele, uskus, et ainuraksed organismid on sisuliselt igavesti elavad. Igavese elu fenomeni näis talle kinnitavat ka materiaalse pärilikkusaine edasikandumine põlvkonnast põlvkonda (viimase molekulaarne mehhanism ei olnud veel selge).²⁴ Sellised mõtted muidugi ärritasid vulgaarmaterialiste, olles üks põhjus, miks Nõukogude

²¹ Vt nt Tammiksaar, Kull, “On the Tartu tradition in relating biology with theology”.

²² Laul, “Looduseuurijate-materialistide võitlusest”, 183.

²³ *Ibid.*, 186–188.

²⁴ Weindling, *Darwinism and social Darwinism*.

Liidus stalinlik loodusteadus (agrobioloogia, lössenkism) Weismanni jt toonase n-ö peavoolu geneetika esindajate nimedest sõimusõnad kujundas.²⁵ Stalinistliku lähenemise jäänukid on märgatavad ka E. Lauulu 1956. aastal avaldatud käsitluses.²⁶

Käremeelsed haaravad Darwini tutvustamisel initsiatiivi

Eestikeelne Darwini retseptatsioon aitab vaadelda teadusideede mõju rahvuslikule emantsipatsioonile, kusjuures õpetuse omaksvõtus on äratuntavad nii mõnedki eelnevalt kirjeldatud konstruktsioonid. Leidus Darwini eitust – nt Johann Voldemar Jannseni (1819–90) kommentaar Matthias Jacob Schleideni (1804–81) Tartus viibimise kohta aastail 1863–64, milles viimast süüdistatakse “umbrohuseemnete külvamises” ning avaldatakse heameelt, et maarahvas “vana ahvi esimese poja” jutust keeleoskamatuse tõttu aru ei saa.²⁷ Schleiden nimelt käsitles oma loengutes Darwini õpetust.²⁸

Samas oli 19. sajandi keskpaiga “rahvasõprade ja äratajate” seas olemas juba ka radikaalne lähenemine. Seda suunda esindas Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–82), kes Schleideni Tartusse tulekut tervitas, lootuses, et “selles pimedas urkas” – nii nimetas Kreutzwald Tartu ülikooli sealse luteri vaimulikukonna mõju pärast – “ka valgus koitma hakkab”.²⁹ Alus kohalikule vastandlikule Darwini-käsitlusele oli pandud.

Esimene puhang siiski vaibus (ka Schleiden lahkus Tartust). Alles 1880. aastal avaldas Jannsenitele kuuluv ajaleht juba mõõdukama ülevaate Darwinist. Kuigi ahvide teema oli jätkuvalt üleval, mööndi seekord, et Darwin siiski ainult karikatuuridel seda looma meenutab (tegelikkuses on aga soliidne härrasmees). Anti mõista, et kuigi suur teadlane ka eksida võib, siis “niisuguste meeste üle kohut mõista jätku need tegemata, kes oma uurimise, teadmise ja tundmisega kaugel nende taga käivad”.³⁰ Tundub niisiis, et teaduslik meetod oli ka maarahva jaoks ausse tõusmas.

Darwini õpetuse maaletoomisega seoses mainitakse eespool märgitud nõukogudeaegsetes käsitlustes keskse sündmusena “käremeelsete” hulka

²⁵ Vt Ken Kalling, “Stalinistlikud pseudoteadused põllumajanduse taustategureina”, *Eesti Põllumajandusmuuseumi Aastaraamat*, 1 (2007), 105–115.

²⁶ Laulu, “Looduseuurijate-materialistide võitlusest”, 174–175.

²⁷ “Eesti koolmeistri kiri saksa masina meistrile”, *Perno Postimees*, 11.12.1863.

²⁸ Hella Moorits, “M. J. Schleiden Tartus”, *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis*, I (1968), 138–151.

²⁹ Friedrich Reinhold Kreutzwald Georg Julius Schultz-Bertramile (17. novembril 1863), vt *Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus*, IV, toim M. Lepik (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959), 146.

³⁰ “Karl Darwin”, *Eesti Postimees*, 13.8.1880.

kuuluva Richard Aavakivi (1873–1906) 1900. aastal peetud diskussiooni religioonifilosoof Aleksander Kaelasega (1880–1920). Kaelas ründas Darwini õpetust mõõdukate leeri poolt väljaantavas ajakirjas *Linda*, leides, et teaduse tutvustamisel tuleks silmas pidada ainult “sündsaid” eesmärke ning kahtles, kas evolutsiooniteooria võib inimestel “ilmavaadet kõrgendada”. Kaelase jaoks ei saanud materialismi propaganda säärast eesmärki täita.³¹

Kaelase argumente (“teise talu mullikust ehk päitsikust võib tüki aja järele hobune, siis tiiger ehk ka mõni muu loom saada”) polnud arsti haridusega Aavakivil raske ümber lükata. Aavakivi sõnum seejuures oli, et evolutsiooniõpetus tähendab eeskätt teaduslikku mõtlemist ning et just selle vastu Kaelas eksib. Aavakivi apelleeris ka sellele, et vastavat teemat tutvustavad tudengitele ka Tartu ülikooli professorid August Rauber (1841–1917) ja Julius Kennel (1887–1926). Vaidluse tulemusel ajakirjas *Rahva Lõbu-Leht* ilmunud kirjutis on ilmselt esimene põhjalik ja ülevaatlik Darwini evolutsiooniõpetuse tutvustus eesti keeles.³²

Aavakivist ja teisest, samuti varalahkunud arstist Andres Alverist (1869–1903) alustati maakeelse “darwiniana” lugu juba sõjaeelsetes käsitlustes.³³ Paraku – kuigi nt nõukogude aja ideologiseeritud miljöös eeldati nende puhul vasakpoolset sättumust – tuleb mõlemate kirjutisi hinnates nõustuda Lembit Raidiga (kes omakorda nõustub Hans Pöögelmanniga), et tegu polnud sotsiaaldemokraatliku või marksistliku retoorikaga, vaid siiski kõigest “loodusteadusliku materialismi” tasemele jäämisega³⁴ ning autorite puhul seega radikaalide-“käremeelsetega”.

Radikaalseid üliõpilasi koondanud rühmitusse “Jaaksonia” (ja sellest hiljem tekkinud üliõpilasseltsi Ühendus) kuulusid mh poliitikutena ajalukku läinud Konstantin Päts (1874–1956),³⁵ Jüri Vilms (1889–1919), August Rei (1886–1963) ja Jüri Jaakson (1870–1941), kelle järgi seltskond ka oma nime sai,³⁶ lisaks veel nii mõnedki tuntud loodusteadlased ja kultuuritegelased, nagu matemaatik Jaan Sarv (1877–1954), kirjanik Anton Hansen-Tammisaare (1878–1940), keemik Paul Kogermann (1891–1951), loodusteadlased

³¹ Aleksander Kaelas, “Eesti teadelisest kirjandusest”, *Linda*, 25.7.1900.

³² Richard Aavakivi, “Darwini õpetus ja tema eesti sugust vastased”, *Rahva Lõbu-leht*, 11 (1900), 655–665.

³³ Mihkel Martna, “Andres Alver ja Richard Aavakivi – kaks Tartu üliõpilast”, *Üliõpilas-leht*, 11 (1926), 194–198.

³⁴ Raid, *Vabamõtlejate ringidest massilise ateismini*, 39.

³⁵ Ametlik ajalookirjutus seostab K. Pätsi teatavasti Korp! Fraternitas Esticaga, sinna astus asjaosaline siiski alles 1921. aastal.

³⁶ J. Jaaksoni surma-aasta seletab Eesti ajalooga kursis olijaile, miks 1978. aastal oma käsitluse üllitanud L. Raid on pidanud vajalikuks seda rühmitust “Aavakivi rühmaks” nimetada.

Heinrich Reichenbach-Riikoja (1891–1988) ja Johannes Piiper, keeleteadlane Johannes Voldemar Veski (1873–1968), aga ka arstid Juhan Vilms (1893–1952) ja Hans Madiss(o)on (1887–1956). Viimased paistsid juba iseseisvas Eestis silma aktiivsusega eugeenikaliikumises³⁷, Juhan Vilms (koos K. Pätsiga) ka korporatiivse süsteemi populariseerimisel.

Käremeelsed püüdsid seni rahvuslikus töös domineerinud EÜS-i seltskonnast – kellega võrreldes nad end ise poliitilisel skaalal vasakule paigutasid³⁸ – erineda selle poolest, et soovisid kirikuga distantsi hoida, suhtlesid enam n-ö lihtrahva, vasakpoolsete ning vene üliõpilastega. “Olupoliitikas” oldi väidetavalt saksavaenulikud, periooditi nõuti liikmeilt ka “radikaal-sotsialistiline” olemist. Alkohol oli seltsis keelatud, suur osa väljapoole suunatud tegevusest käis aga karskusseltside kaudu.³⁹ J. Jaakson meenutab, et 19. sajandi lõpul võitlesid nad eeskätt ”kõrgemate seisuste eesõiguste vastu”, poliitikas olid aga demokraatliku ilmavaate pooldajad.⁴⁰ Radikaalid populariseerisid loodusteadusi, seda on nende iseloomustamisel sageli rõhutatud.⁴¹ Loodusteaduste maarahvale tutvustamisel ei olnud neil aga siiski monopoli (nagu võib jääda mulje varasematest Darwini retseptiooni Eestis vaatlevatest käsitlustest). ”Oma Darwini” olid nimelt leidnud ka mõõdukad.

Mõõdukad Darwini tutvustajatena

Uue rahvusliku tõusu aegadel, nn Tartu renessansi päevil, mainiti evolutsiooniteooriat üha sagedamini. Ühest küljest oli tegemist ajastule omase teaduse populariseerimisega, teiselt poolt aga oleme tunnustajaks eesti rahvuskäsitluse järkjärgulisele (osalisele) biologiseerumisele. Eestis oli

³⁷ Eugeneika – õpetus inimliigi bioloogilisest vääristamisest, eesmärgiga vähendada tulevastes põlvedes pärilikke haiguste jms hulka – kujutab endast ühte võimalikku Darwini retseptiooni. Nn eugeenikud tunnistasid selektiivset sotsiaaldarvinistlikku printsiipi, mille kohaselt “looduse seadused” pidanuksid ka inimühiskonnas toimima, tagades selle arengu ja paremate liikmete esiletõusu. Paraku näis tegelikkus neile pigem vastupidine – erinevate nivelleerivate ja solidaarsust pakkuvate institutsioonide (kirik, hoolekanne, meditsiin) toel oleks justkui toimumas “tagurpidiselektsioon”, st, et eelisseisundis olnuks need, keda vaadeldi kui bioloogilist või majanduslikku kooramat ühiskonnale. Korvamaks loodusliku valiku mittetoimimist, asusid eugeenikud inimühiskonnas viljelema n-ö kunstlikku valikut, vaadeldes inimest sealjuures eeskätt kui bioloogilist nähtust.

³⁸ Anton Palvadre, “Mälestusi EÜS “Ühenduse” algaastaist”, *Mälestusi Tartu ülikoolist 1900–1944*, koost Sergei Issakov ja Hillar Palamets (Tallinn: Olion, 1992), 146.

³⁹ Johan Jans, “25 aastat”, *Eesti Üliõpilaste Selts “Ühendus” 1906–1931* (Tartu: Postimees, 1931), 28–35.

⁴⁰ Jüri Jaakson, “Mälestusi üliõpilasajast”, *Mälestusi Tartu ülikoolist 1900–1944*, 96–97.

⁴¹ Vt nt Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed*, 495.

siinkohal tähtis roll karskusliikumisel.⁴² Selles löid radikaalide kõrval ilmselt veelgi edukamalt kaasa mõõdukad. Eelmisel sajandivahetusel – siis kui rahvuslikus töös tõusis olulisele kohale alkoholivastane võitlus – kasutati selles üha enam arsti- ja loodusteadusest pärinevat retoorikat. Viimane omakorda oli arusaadav eeskätt eliidile, kes oli juba alustanud karskustöö enda kontrolli alla haaramist ning selle laiemate rahvuslike eesmärkide teenistusse rakendamist.⁴³

Ado Grenzstein (1849–1916) näib olevat esimene, kes osundas karskusliikumise tähtsusele rahvuslikus töös, kutsudes juba 1885. aastal üles õnnetult lõpetanud Aleksandrikooli komiteede asemele rajama nn karskuskomiteesid, sest joomine polevat ainult isiklik, vaid ka ühiskondlik pahe.⁴⁴ Grenzstein oli teadlik alkoholi negatiivsest bioloogilisest mõjust, ta kõneles vaimuhaigustest toonase degeneratsiooniteooria raames.⁴⁵ Ilmselt esimene, kes kõnesolevas seoses eesti keeles Darwini nime esile tõstis, oli kirikuõpetaja ja karskustegelane Villem Reiman (1861–1917) 1890. aastal.⁴⁶ Reiman rõhutas seejuures Darwini õpetuses olulist kohta omavat pärilikkuse kontseptsiooni.

Reiman kuulus rahvusliku liikumise n-ö mõõdukasse suunda, mis kujunes EÜS-i ning ajalehe Postimees ümber ning millest 1905. aasta revolutsiooni järel kasvas välja tsentristlik Eesti Rahvameelne Eduerakond. Rühmitust, mille liidriks oli Jaan Tõnisson (1868–1941?), on nimetatud ka rahvuslikeks liberaalideks.⁴⁷

Nõukogudeaegses darvinianas on kõnesolevast rühmast – mida õigupoolest otseselt ei mainitudki – esindatud vaid hilisem tuntud sordiaretaja Mihkel Pill (1884–1951).⁴⁸ Selline käsitlus pole siiski tõene. EÜS-i ja Postimehe ringkonda kuulus küll mitmeid kirikumehi, samas oli seal ka arste ja loodusteadlasi. Ka poliitilistelt vaadetelt oli see seltskond küllaltki kirju. Sinna kuulus sisuliselt radikaalegi, nt J. Tõnissoniga sõjajalal olnud ning oma vaadetelt selgelt vasakpoolne arstiteadlane Peeter Hellat (1857–1912), juba “esseerina” Asutavasse Kogusse kuulunud Villem Ernits (1891–1982) jt. EÜS-i vilistlane oli ka ilmselt Eesti tuntuim vasakpoolsusega “flirtinud”

⁴² Vt nt Ken Kalling, “Karskustöö sünnitab eugeenikaliikumise”, *Mäetagused*, 36 (2007), 60–61.

⁴³ Otu Ibius, *Eesti karskusliikumise ajalugu*, käsikiri, 2. vihik (1939), 142 (Tartu Ülikooli Raamatukogu, käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond, 127).

⁴⁴ [Ado Grenzstein], “Joomise vastu, I”, *Olevik*, 20.5.1885.

⁴⁵ Kalling, “Karskustöö sünnitab eugeenikaliikumise”, 62–63.

⁴⁶ Villem Reiman, “Kas elutilk või surnumeri”, *Villem Reiman'i mälestuseks* (Tartu, 1924), 30 (esmakordselt ilmunud: *Postimees*, 27.2.1890).

⁴⁷ Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed*, 229–233.

⁴⁸ Laul, “Looduseuurijate-materialistide võitlusest”, 188–189.

loodusteadlane Aleksander Audova (1892–1932), kes tänu sellele Eesti NSV-s ka konjunktuurset meenutamist leidis.⁴⁹ Ilmselt tekkis ettekujutus mõõdukate rahvuslaste religioosest tundlikkusest 19. sajandi venestusperioodil, mil küsimus oli aga pigem luterluse ja õigeusu vahekorras (õigeusklikke ei võetud esialgu EÜS-i).⁵⁰ (Näiteid luterluse kiituseks leiab mõõdukatega seostatavatest tekstidest sealjuures ka loodusteadustega seoses. Nt 1906. aastal kirjutati Postimehes Ilja Metšnikovi (1845–1916) mõtteid tutvustades, et “Usupuhastus päästis inimesesoo surma suust. Luteruse usk kuulutab jällegi looduse-seaduse järgi elamist”. Kritiseeriti katoliiklikku tsölibaati, milline ei tunnistanud inimese “loomuses” – milline seisab “hingest ja ihust” koos – seda viimast komponenti.⁵¹)

Eelnevale vaatamata ei saa eitada muljet, et esialgu võtsid mõõdukad Darwini õpetust tõepoolest ettevaatliku(ma)lt. H. Koppel kirjutas 1899. aastal: “Terves looduses valitseb veel vana testamendi seadus: hammas hamba, silm silma vastu. Kusagil ei leita armuandmist. Kes kas oma jõuu või hulga poolest teisest üle on, katsub seda hävitada, oma elu edendamiseks tarvitada. Ainult inimesele on uus testament uue seaduse toonud: armasta oma ligimest kui iseennast. Selle seaduse täitmine juba tõstab teda igast loomast kõrgele ülespoole.”⁵²

20. sajandi algul leidis mõõdukate poolt kontrollitavates häälekandjates seisukohavõtte, mis kritiseerisid “materialismust”. Lisaks juba kirjeldamist leidnud A. Kaelase (kes küll ise ei kuulunud EÜS-i, lisaks oli seotud õigeusu kirikuga) kirjutisele märgitagu ka EÜS-i kalendris Sirvilauad 1902. aastal ilmunud kirikuõpetaja Johann Tischleri (1855–1940) rünnakut materialistliku ilmavaate vastu.⁵³ Neist juhtudest saidki kesksed argumentid nõukogudeaegsetele käsitlustele, mis süüdistasid radikaalide oponente Darwini õpetuse eitamises.

Toodud kaasuste kõrval leidub aga veelgi enam näiteid selle kohta, et Darwini õpetus polnud mõõdukatele sugugi mitte võõras. Tuntud oli ka Darwini tõlgendajate seisukohad. Intriig kodumaises Darwini retseptioonis algaski õigupoolest siit – küsimusest, milliseid evolutsiooniõpetuse tõlgendusi rahvuslaste erinevate rühmituste poolt eelistati.

⁴⁹ Vt nt Valner Krinal, “Eesrindlik teadlane ja tööraha huvide eest võitleja”, *Eesti Kommunist*, 12 (1957), 16–21.

⁵⁰ Artur Grönberg, *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu*, II (Montreal: EÜS Vanematekogu Kirjastus, 1985), 52–53.

⁵¹ H.R., “Inimese loomus teaduse ja usu seisukohalt”, *Postimees*, 15.3.1906.

⁵² Henrik Koppel, “Suurvee tagajärgede kohta käivate tervishoiu eeskirjade täitmise tähtsusest”, *Postimees*, 29.4.1899.

⁵³ Johann Tischler, “Materialismus – aineiline ilmavaade”, *Sirvilauad: Eesti rahva tähtraamat 1903 aasta jaoks* (Jurjevis (Tartus): Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus, 1902), 56–79.

Mõõdukad tundsid kindlasti Haeckeli töid. Monismi “teaduslikud alused” (erinevad jõud kontrollimas keemilisi, aga nt ka eluprotsesse) leidsid kajastamist P. Hellati poolt;⁵⁴ Haeckelile vihjab H. Koppel, kõneledes surmast;⁵⁵ kuulsat sakslast mainib 1907. aastal ka mõõdukate hulka kuuluv arst ja psühhiaater Juhan Luiga (1873–1927), arvustades Noor-Eesti poolt välja antud käsitlust Darwinist.⁵⁶ Luiga rõõmustas, et selline tähtis teos eesti keeles ilmus, samas kahetses, et eestindatud oli 30 aastat vana tekst. Luiga teadis, et vahepeal oli Darwini teooria edasi arenenud (mh tänu Haeckelile).

Silma torkab, et Luiga soovitas ka evolutsiooniteooria vastastel end selle õpetusega kurssi viia. Siinkohal tuleb tunnistada teatavat ebakindlust mõõdukate maailmavaates (või vähemalt sõnakasutuses). Luiga nimelt annab mõista, et “looduslik valik” ei pruugi olla juhuslik, vaid osa “suuremast plaanist”: “Ma usun ka, et Loojale on kiitus nende poolt, kes nagu Darwin tema tööst selgemalt aru on saanud kui teised, enam meelega päralt, kui mõtteta vagaduselaulud.”⁵⁷ Raske öelda, kas toodu oli Luiga enda arvamus või püüdis ta, pidades silmas oma lugejate eeldatavaid tõekspidamisi, “ehitada kirikut keset küla”.

Sarnaselt lähenes küsimusele ka H. Koppel, tõdedes, et Darwini töid on kirikuvastalisteks peetud, samas rõhutades, et selline lähenemine on põhjendamatu, kuna esiteks polevat Darwin kellegi vastu, vaid püüdvat erapooletult looduse toimimisest aru saada (ning kui vaja, selle nimel ka tõepoolest seniseid teadmisi korrigeerinud). Teiseks kirjutab Koppel: “nii nagu Kopernikuse õpetust enam keegi kirikuvaenulikuks ei pea, ei tuleks seda ka Darwini suhtes teha” ning et “meie usuelule ega meie kirikule ei oleks see tõesti mitte kahjus”.⁵⁸

Kiriklik ja teaduslik maailmavaade omasid mõõdukate juures kokku puutepunkti karskusliikumise vallas, oli ju viimane olnud kaua kiriku poolt toetatud. V. Reimani kaldumine “Darwini usku” leidis aset karskustöö kaudu. Sama kehtib J. Tõnissoni kohta, kes külastas karskustegelastena 1901. aastal Viini karskuskongressi, kus toonaste teadusteooriate pinnal räägiti palju alkoholi mõjust pärilikkusele.

⁵⁴ Vt nt Peeter Hellat, *Surma hirm ja tema seltskondline mõju* (Peterburi: Eesti kirjastuse osaihisuse “Ühiselu” kirjastus, 1910).

⁵⁵ Henrik Koppel, “Mispärast surevad inimesed?“, *Tervis*, 5. ak (1907), 82–85.

⁵⁶ Kliment Timirjazev, *Charles Darwin ja tema õpetus* (Tartu: Noor-Eesti, 1907).

⁵⁷ Dr. L [Juhan Luiga], ““Darwinismus”. Charles Darwin ja tema õpetus”, *Elu*, 19.12.1907.

⁵⁸ Hendrik Koppel, “Eessõna”, *Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, VIII. Charls Darwini sajaaastase sünnipäeva mälestuseks*, Loodusteaduse osakonna väljaanne (Tartu: Postimehe trükk, 1910), 1–4.

1905. aastale järgnenud sündmused – korp! Fraternalitas Estica lahkulöömine ning vajadus EÜS-i töö ümber korraldada, samuti eestikeelse koolihariduse taasteke ning vajadus seda emakeelse terminoloogia abil toetada – kiirendasid mõõdukate pöördumist loodusteaduste poole.⁵⁹ 1907. aastal loodi EÜS-is loodusteaduste osakond.⁶⁰ See andis 1910. aastal välja EÜS-i albumi, mis oli pühendatud Ch. Darwini 100. sünniaastapäevale. Albumi sissejuhatuses avab H. Koppel enda ringkonna Darwini-lembuse tagamaid: “Kuid mõeldagu ometi natukenegi järele, mis on küll armsam, nii elu- ja eduvõimuliste ahvisarnaste olevuste järeltuleja olla, et praegusele järjele võisime jõuda ja veel palju kõrgemale saada võime, või teada, et meie esivanemad niisama kõrgel on olnud, kui meie praegu oleme ja et meie järeltulejatel kunagi lootust ei ole karvagi kõrgemale saada!?”⁶¹

Ka eestlaste emantsipatsioonis olulisel kohal olnud väikerahvalik enesetunnetus andis põhjust looduseaduste poole pöörduda. Mõõdukate puhul väljendus väiksuskompleks mh selles, et kardeti end riigivõimuga vastandada, eitades sisuliselt eestlaste “ajalooga rahvaste” perre kuulumist.⁶² Muret tegevast “ajalootusest” oli aga väljapääs, sest “looduse-ajaloos ei ole ükski rahvas ilma kultuuritöota, kirjutatud ajaloo on neid palju”.⁶³ Tsitaadi autor J. Luiga, kes oli juba alates 1900. aastast avaldanud biologiseeritud (eugeenika-suunalisi) seisukohti,⁶⁴ leidis 1909. aastal, et võiks “rahvaste elusündmuste hindamist praeguselt harilikult traditsiooniliselt, ajalooliselt seisukohalt loodusteaduslikule alusele” viia, sest “vaid looduseadused käivad oma iseseisvat rada ja nende vägevuse ees peavad ka suured ja kõige suuremad riigid vabisema”.⁶⁵ Samalaadse konstruktsiooniga esines Darwinile pühendatud albumis M. Pill, kes leidis, et evolutsiooniõpetuse näol on tegemist fenomeniga, mis ei pea ootama parlamentide heakskiitu, et olla tõsi. Pill heidab siinkohal kivi ka “usuteaduslise sholastika” kapsaaeda,

⁵⁹ Vt ka Ken Kalling, “Pidupäevane tagasivaade ornitoloogiaühingu algusaastatesse”, *Eesti Loodus*, 4 (2011), 22.

⁶⁰ EÜS loodusteaduste osakonna koosolekute protokollid 1913–1922 (Ajalooarhiiv [EAA], f. 1767, n. 1, s. 2271, l. 24).

⁶¹ Koppel, “Eessõna”, 3.

⁶² Hans Kruus, “Väikerahvalik tunnetus eesti ühiskondlikus mõttes. Jakob Hurda 100. sünnipäeva puhul”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (1939), 136–147; Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed*, 217–219.

⁶³ Luiga, “Rahvaste tõus ja langemine”, 225.

⁶⁴ Juhan Luiga, “Alkohol – vaimuhaiguste sünnitaja” (Esmalt ilmunud: *Eesti Karskuse Seltside Aastaraamat 1900*, Lk 3–16.), *Mäss ja meelehaigus* (Tartu: Ilmamaa, 1995), 13–22.

⁶⁵ Luiga, “Rahvaste tõus ja langemine”, 221.

kirjutades, et see sidus juba antiikajal olemas olnud “edenemise” mõtte kätest ja jalust ega lasknud sel areneda.⁶⁶

Eelneva põhjal võib nõustuda nii Hans Kruusi (1891–1976) kui ka Toomas Karjahärmiga⁶⁷, kes on esile toonud mõõdukate rahvuslaste rahvuskäsitluse biologiseeritust. Kruus sedastas juba 1921. aastal, et eesti rahvuslus (st mõõdukad/rahvuslikud liberaalid), olles mõjustatud saksa asjakohastest teooriatest, sattus 19. sajandi teisel poolel loodusteaduslike tõuteooriate mõju alla: “Tõuteooriast sai Eesti rahvuslaste arendamisel tõuterendamise õpetus”.⁶⁸

Tõepoolest – mõõdukate darvinismi omaksvõttu soodustas neile omane meliorismil põhinev progressiusk.⁶⁹ Viimasele toetus ka eugeeniline õpetus (nn tõutervishoid). Eugeenilisele suunale eesti mõtteloos avasid tee juba Grenzstein ja Reiman, kes puudutasid karskusest kõneledes nn degeneratsiooniteooriat. Võitlus degeneratsiooni vastu oli edaspidi üks biologiseeritud rahvuskäsitluse keskseid ülesandeid, seda eriti Eestis, kus oli omaks võetud nn väikerahvalik enesetunnetus.⁷⁰ Kohalike probleemidena käsitleti ka linnastumist, mida arvati esile kutsuvat “degeneratsiooni” ja iibe langust; “paremate” emigratsiooni ja eliidi ümberrahvastumist.⁷¹ Samuti lähtuti toonasest nn tõuteooriast, milline pani kahtluse alla eesti rahva bioloogilise kvaliteedi tervikuna.⁷² Väikerahvaliku enesetunnetuse raames ühendas kvaliteediküsimused kvantiteediküsimustega psühhiaater J. Luiga, eugeenilise ideoloogia üks “maaletoojaist” Eestis, kirjutades: “Ainult degeneereunud rahvad võivad ära kaduda.”⁷³

Mõõdukate hulgas esiplaanile tõusnud prioriteetide kohta märkis Eduard Laaman (1888–1941) ironiseerivalt juba 1915. aastal: “Enne 1905. a. tembeldas rahvusline vool [mõõdukad] marxismi tema aadete lameduse pärast ”kõhuorjuseks”. Pärast 1905, kui rahvuslus ise oma ideoloogiat hakkas selgitama, tuli ilmsiks, mis tema enda ”kõrge pilvedetagune aade” oli. See

⁶⁶ Mihkel Pill, “Darwini sajaastase sünnipäeva mälestuseks”, *Eesti Üliõpilaste Seltsi Album*, VIII (1910), 58.

⁶⁷ Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed*, 214–215.

⁶⁸ Hans Kruus, *Jaan Tõnisson Eesti kodanluse juhina* (Tartu: “Odamehe” kirjastus, 1921), 89.

⁶⁹ Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed*, 230; Toomas Karjahärm, Väino Sirk, *Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917–1940* (Tallinn: Argo, 2001), 218.

⁷⁰ Vt nt: Karjahärm, Sirk, *Vaim ja võim*, 259–265; Kruus, “Väikerahvalik tunnetus”.

⁷¹ Vt nt Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed*, 289.

⁷² Toomas Karjahärm, “Tõuküsimus Eestis iseseisvuse eel: Historiograafiline referaat”, *Akadeemia*, 7 (1993), 1347–1364.

⁷³ Juhan Luiga, “Rahvaste tõus ja langemine. Kõne Narva karskuse-kongressil 1. aug. 1909 mõne muudatusega” (Esmalt ilmunud: *Päevaleht*, 2.07.1910), *Mäss ja meelegaigus* (Tartu: Ilmamaa, 1995), 213.

oli – karjakasvatus”.⁷⁴ Ometi näitab edaspidine ajalugu et lõppkokkuvõttes kinnistused “karjakasvatuse” meetodite juurde eeskätt nn radikaalide hulgast pärit mõtlejad.

Käremeelsed “kolmanda tee” otsingul

Ajaloolane Toomas Karjahärm toob radikaalide puhul esile selle, et erinevalt mõõdukatest rahvuslastest tundsid nad abstraktse üldise rahvuse fenomeni kõrval huvi ka üksindiivide ning ühiskonna sotsiaalsete gruppide (klasside) vastu.⁷⁵ Selline lähenemine avas uusi võimalusi Darwini tõlgendamisel. Eelneva kõrval ning silmas pidades tuleviku arenguid, paistab siinkohal silma asjaosaliste Haeckeli-lembus.⁷⁶

Tõepoolest, hilisem vasakpoolne poliitikategelane Johan Jans meenutab 1931. aastal, et sajandialguse üliõpilas-radikaalid olid eelnevalt toodud informatsioonile vaatamata siiski pigem saksa teaduse kiiluvees, sest alternatiivi – marksismi mõju all olevaid vene üliõpilasi – nähti kalduvat idealismi.⁷⁷ Saksapärase eelistamist kinnitab sümboolselt ka see, et 1914. aastal üllitasid nüüd juba üliõpilasseltsiks liitunud käremeelsed kogumiku E. Haeckeli valitud teoseid. Raamatu sissejuhatuses, milles ka monistlik õpetus kiitust leiab, lõpetab J. Jans tõdemusega: “Olgu Haeckeli filosoofia puuduline, kuid ta sünnitab süsteemi, mis ajakohane”.⁷⁸

E. Haeckeli 80. sünniaastapäevaga seoses kirjutas poliitiliselt neutraalne Päevaleht, et Haeckelist tuleb loodusteadlasena kindlasti enam lugu pidada kui mõtteteadlasena, põhjuseks just “mitte täielik monism”.⁷⁹ Radikaalide häälekandja Tallinna Teataja andis Haeckeli (monismi)õpetusest samas positiivse kuvandi. Seda tegi J. Jans, kes seejuures tunnistas Haeckelile osaks saanud kriitikat, kuid leidis, et isegi kui Haeckel ehk tõepoolest mõnes küsimuses liiga dogmaatilisel sõna võtab, siis seda sellepärast, et ainult nii kiriklike dogmadega ajupestud rahvale mõjuda saabki.⁸⁰ Mõõdukate kontrolli all olevas Postimehes Haeckeli sünnipäeva puhul 1914. aastal ühtegi teemakohast kirjutist ei ilmunud.

⁷⁴ Eduard Laaman, “Tõutervendus Eestis”, *Vaba Sõna*, 2 (1915), 41.

⁷⁵ Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed*, 233.

⁷⁶ Johan Jans, “Ernst Haeckeli 80. sünnipäevaks”, *Vaba Sõna*, 2 (1914), 63–66; Johan Jans, “Võitlus ilmavaate pärast (Chwolson contra Haeckel)”, *Vaba Sõna*, 6 (1914), 158–163.

⁷⁷ Jans, “25 aastat”, 28–30.

⁷⁸ Jans, “Ernst Haeckel ja tema elutöö”, 20.

⁷⁹ “Ernst Haeckel 80-aastane”, *Päevaleht*, 6.(19.)2.1914.

⁸⁰ Jans, “Ilmamõistatused”.

1905. aastale järgnenud arengud viisid osa radikaale sotsiaaldemokraatiast eemale, nn “kolmanda tee” otsingutele. (Või siis teistpidi lähenedes – hakkasid toimuma protsessid, mille tulemusel oleme sunnitud tõdema, et sõdadevahelise Eesti nii mõnedki olulised totalitarismi toetajad pärinesid radikaalide ridadest.)

“Kolmas tee”, nagu juba darvinismi retseptioonivõimaluste tutvustamisega seoses näidati, pidi minema liberalismi ja vasakpoolsuse vahel, üritati ühendada mainitud suundumuste positiivsed küljed ning välja lülitada negatiivsed, ületada näiv vastuolu üksikindiviidi ja ühiskonna huvide vahel. Üliõpilasseltsi Ühendus kuulunud Jüri Vilms rõhutas, et ei sotsiaaldemokraatia ega Eesti Rahvuslik Eduerakond (s.o rahvuslik-liberaalne suund ehk mõõdukad) ei rahulda “moodsat demokratismi”. Sotsiaaldemokraatiale heideti ette rahvusidee hülgamist, kosmopolitismi; Eduerakonnale aga vähest teaduslikkust rahvuse mõiste käsitlemisel ning seda, et ei tunnetata Eesti ühiskonnas aset leidvaid protsesse, nt sotsiaalset diferentseerumist.⁸¹

Samas artiklis avaldab Vilms lootust, et Noor-Eesti kirjandusrühmitus on see jõud, mis kujundab “kolmanda tee”. Tundub, et Vilmsi lootused täitusid, sest kuigi enda lipukirjaks võtnud individualismi, püüdis Noor-Eesti seda ühendada sotsiaalse õiglusega.⁸² Sellega seoses kohtab Noor-Eestiga seotud tekstides sageli ka sõna “solidarism”.⁸³ Darwinismi olulisusele Noor-Eesti sünni juures viitab teadusloolane Toomas Sutt (1938–1994).⁸⁴ Siinkohal käsitletava teema vaatevinklist on oluline see, et Noor-Eesti peavool, mis lükkas küll tagasi idee rahvuslike huvide totaalsest üleolekust kõigi muude huvide ees, jäi siiski truuks rahvuse kontseptsioonile. Rahvuse sees samas tunnistati spetsialiseerumist ja diferentseerumist, kihistumist ning ühiskondlike institutsioonide tähtsust, eriti aga toodi esile eliidi roll ühiskonna juhtimisel.⁸⁵

Solidarismi puhul Eestis on viidatud selle eklektilisele omaksvõtule.⁸⁶ Tõepoolest eksisteeris kõnesolev kontseptsioon ka majanduspoliitilise õpetusena. Siin olid sajandialguses tegevad nii Eestis hiljem korporatiivse riigikorra kehtestanud K. Päts⁸⁷ kui ka ühistegevuse vallas aktiivne olnud J. Tõnisson.

⁸¹ Jüri Vilms, “Eesti naiivne kosmopolitism ja rahvuslus” (Esmakordselt ilmunud: *Vaba Sõna*, 1 (1915)), *Akadeemia*, 1 (1989), 49, 57.

⁸² Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed*, 269–270.

⁸³ Vt nt Peeter Ruubel, “Noor-Eesti ja poliitika”, *Kümme aastat* (Tartu: Osühisus “Noor-Eesti Kirjastus”, 1918), 52–54.

⁸⁴ Sutt, “Tartu ülikool ja evolutsiooniõpetuse levik”, 118.

⁸⁵ Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed*, 235–237, 265, 267–272.

⁸⁶ Karjahärm, Sirk, *Võim ja vaim*, 256–259.

⁸⁷ K. Pätsi tõlgitud on raamat: Rudolf Diesel, *Solidarismus: inimesesoo loomulik pääsetee*, Eestimaa Rahvahariduse-Seltsi Kirjanduse-osakonna toimetused, 8 (Tallinn: M. Schiffer, 1910).

Solidarismi eklektilist tõlgendamist võib seletada aga ka asjaosaliste vaadete muutumisega ajas. K. Pätsil, kes lõi oma elutöö kokkuvõtteks nn rahvusteriklusele põhineva režiimi, seda ei juhtunud. J. Tõnisson aga, kes ei pooldanud sajandi alguskümnendel Noor-Eesti – tema arvates individualistlikku – lähenemist,⁸⁸ muutis hiljem oma retoorikat. H. Kruus tsiteerib 1938. aastal Tõnissoni kritiseerimas antud hetke olusid: ”Me kuuleme nüüd rõhutavat, et isikul ei ole iseendast mingit väärtust, vaid et see on ainult üks väikene asjakene, mis ei saa mitte ”rahvakeha” arengut takistada.”⁸⁹ Tõnissoni meele muutust märkas ka tema võitluskaaslane, usu- ja haridusmees Johan Kõpp (1874–1970), tõdedes, et 1934. aastal tegelikult taasündis Tõnissoni poolt juba 1905. aastal käibesse viidud rahvustervikluse idee.⁹⁰

Vastuolude selginemine

Tõnissoni vaadete eklektilisust seoses siinkohal käsitlemist leidvate teemadega märgib ridade vahel ka karskustegelane V. Ernits. Võrreldes J. Tõnissoni karskustegevust V. Reimani omaga, leiab ta, et esimene oli pigem n-ö aatemees, teine aga rajas oma tegevuse teaduslikule alusele, mh tõuteooriale.⁹¹ Reimanit lugedes ilmneb, et talle oli tuttav darvinismi altruismi rõhutav, s.o vasakpoolsetele mõtlejatele omane retseptioon. Kõneldes 1912. aastal karskusteemadel, märgib ta, et ”surevad ikka need rahvad, kes looduseeaduste vastu elavad”, lisades, et looduseeadused on ühtlasi ”kõlbuse ja õiguseeadused”. Reiman märgib ka, et ”ainestatud ilmavaade” (tundub, et ta ei mõtle siinkohal materialistlikku maailmavaadet, vaid peab pigem silmas vulgaarset evolutsiooniõpetuse käsitlust, nt sotsiaaldarvinismi), ei hooli kõlblusest, õigustades suhtumist, et ”suurem võib väiksema ära süüa”. See aga polevat õige, sest pigem paistab loodusest, et ”üks olevus teist aitab”.⁹²

Näib, et just mõõdukad (keda marksistlik ajalookäsitlus eiras) olid need, kes vähemalt Darwini tõlgendamisel näitasid üles teatavat ideoloogilist sarnasust vasakpoolsetega. Seda vaatamata sellele, et kui 1907. aastal (samal aastal, meenutagem, loodi ka EÜS-i loodusteaduslik osakond) kerkis EÜS-is üles idee luua sotsiaaldemokraatlik fraktsioon, vastav initsiatiiv lämmatati,

⁸⁸ *Üheksas Eesti karskusseltside kongress* (Tartu, 1910), 46.

⁸⁹ Hans Kruus, ”Jaan Tõnisson kaugvaates”, *Jaan Tõnisson töös ja võitluses* (Tartu: Koguteose ”Jaan Tõnisson!” komitee väljaanne, 1938), 578.

⁹⁰ Johan Kõpu käsikirjalised materjalid 1911–1967, lehed nummerdamata (EELK Konsistooriumi arhiiv).

⁹¹ Villem Ernits, ”Villem Reimann karskustegelaseks”, *Tulev Eesti jõulualbum 1921* (1921), 29.

⁹² ”Eesti Kirjanduse Seltsi kirjanduse-koosolek Narva Eesti Seltsis 25. juunil 1912”, *Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat*, V, 1912, EKS Toimetused, 12 (Tartu, 1913), 25.

kusjuures pika vastulausega esines J. Tõnisson, kelle arvates marksism olla usutunnistus, seltsi eesmärk olevat aga “ennast teadusega tutvustada”.⁹³

Eesti vasakpoolsete panus Darwini retseptiooni oli ju õigupoolest tagasihoidlik. Avaldati valdavalt tõlkekirjandust,⁹⁴ mis kinnitab väidet, et kohalik sotsiaaldemokraatlik ideoloogia ise oli imporditud.⁹⁵ Niiviisi sai sotsiaaldemokraatia-pärane evolutsiooniteooria tõlgendamise, nt arenguidee väärtustamine ühiskondlikus kontekstis, samuti solidaarsuse kui evolutsioonilise eelise rõhutamine, Eesti mõõdukate (rahvuslike liberaalide) sõnumiks.

Pärast 1905. aasta Vene revolutsiooni ning sotsiaaldemokraatidest konkurentide märgatavat esiletõusu, hakati mõõdukate hulgas üha enam hindama indiviidi vabadust.⁹⁶ Siinkohal võib osaliselt nõustuda nõukogudeaegade darvinismi retseptiooni Eestis vaatlevate käsitlustega, milles kohalike radikaalide oponente (s.o mõõdukaid) süüdistati idealismis.

Teatav idealism ilmneb mõõdukate tekstides ajastule omastes spetsiifiliselt teadusteoreetilistes küsimustes, nt H. Koppeli Weissmanni jt töödel põhinev usk, et inimene elab ka “lihalikul” kujul edasi oma järglastes ja seda “kuni inimesesoo otsani”. Samas tekstis kirjutab Koppel, et inimese kehagi jaguneb kaheks: surematuks ja surevaks. Ka olevat inimesele looduse poolt antud kaks ülesannet: ennast arendada (vanematelt saadud omadusi täiendada) ja järglasi saada. Viimasena mainitud ülesannet pidada loodus sealjuures tähtsamaks, olles: “Edenemise [enesearendamise] küsimuse [...] inimesele kaunis vabaks otsustamiseks jätnud.”⁹⁷

Teiselaadisel “idealistlikul” positsioonil näib olevat olnud J. Tõnisson, kelle puhul võib ära tunda teatavaid vitalismiõpetusest lähtuvaid mõjusid. Karskustööga seoses räägib Tõnisson nimelt palju rahva kui bioloogilise entiteedi “elujõust”.⁹⁸

Mõõdukate maailmanägemuses avaldus aga ka teatav ühiskondlik “idealism”, st usk inimese vabasse tahtesse ning võimekusse püstitatud ülesandeid täita. Siin lausus rahvuslike liberaalide juht kiidusõnu mh ka sotsiaaldemokraatialle, milline: “kogub miljonid oma lipu ümber, sest ta näitab voolule kõrget, vaimustavat sihti.”⁹⁹ Ning kuigi Tõnisson näis mitte uskuvat keskkonna tähtsust alkoholivastases töös,¹⁰⁰ uskus ta sõna jõudu ja inimeste vaba tahet.

⁹³ EÜS-i üldkoosolekute protokollid 1905–1907 (EAA, f. 1767, n. 1, s. 31, l. 196p–197p, 203–206.

⁹⁴ A. Panncoek, *Marxism ja Darwinism* (Viljandi: “Viljandi Teataja” kirjastus, 1910).

⁹⁵ Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed*, 238.

⁹⁶ *Ibid.*, 232.

⁹⁷ Koppel, “Mispärast surevad inimesed?“, 83–84.

⁹⁸ *Kuues Eesti karskusseltside kongress* (Tartu, 1907), 7.

⁹⁹ *Ibid.*, 14.

¹⁰⁰ *Üheksas Eesti karskusseltside kongress*, 51.

Antud vallas toimunud vaidlustest võib leida näiteid sõdadevahelistest omariikluse aastatest, kas siis eugeenikaliikumise kontekstis esilekerkinuna või suhtumises nn rahvusterviklusse. Mõlemaid fenomene tunnistasid erinevad poliitilised jõud, kuid samas tulid esile selged vastuolud eesmärkide saavutamisel. Küsimus oli indiviidi vabaduse väärtustamises: selles, kas inimene on ise oma saatuse sepp ning millisel määral saab ühiskondlike meetmetega (haridus, demokraatia) inimeste saatust kujundada.

Vastupidine võimalus olnuks uskuda, et saatuse määravad ära inimese päritud omadused, nagu vms. Sellist mõtteviisi esindas Eestis eugeenikaliikumine. Eugeneenilises praktikas toimus solidarismi vaimus indiviidi füüsilise autonoomia piiramine üldise huvi nimel, mõnes mõttes natsionaliseeriti inimese tervis ja/või fertiilsus. Eugeneenilise praktika kõrgeaeg saabus Eestis pärast 1934. aasta autoritaarset riigipööret, mil kilbile tõsteti solidaristlik rahvustervikluse kontseptsioon. Eugeneenilise ideoloogia levitamisel, aga ka korporatiivse korra kehtestamisel Eestis, oli radikaalsete akadeemiliste ringkondade roll tähelepanuväärne.¹⁰¹

Näide mõõdukate ja radikaalsete rahvuslaste vastuolude illustreerimiseks pärineb 1923. aasta üle-eestiliselt karskuskongressilt, kus tõusis esiplaanile lõhe karskustöö nn kaudse ja otsese suuna toetajate vahel. Kaudse karskustöö pooldajad (eeskätt radikaalide hulka kuulunud Juhan Vilms) leidsid, et “laiem rahvahulk, pole mitte mõistusega arusaamise, vaid tundmuste ning lõbu varal ja egoistlikel motiividel elav organism”,¹⁰² tuletades sellisest lähenemisest ka karskustöös eelistatavad meetodid (eeskätt nn lõbukultuuri reformimine, tingimuste loomine alkoholivabaks eluks jms).

Otsese karskustöö pooldajad eelistasid samal ajal aga selgitustööd inimeste seas, eeldades, et nad peavad ise oma valikud tegema. Niisiis süüdis-tasid otsese karskustöö tegijad – oma akadeemilise tausta poolest mõõdukate hulka kuulunud pedagoogikaproffessor Peeter Põld (1878–1930) ja Villem Ernits – oponente selles, et tahetakse “luua kultuuri monistlikku, jättes inimese oma tungide kätte”. Nad leidsid, et kaudse karskustöö propageerijad on pessimistid, kes soovivad jääda “bioloogilis-animaalsele seisukorrale”. P. Põllu jaoks oli inimene eeskätt ikkagi dualistlik olend: “Teil on kultuur ainult väliste mõnususte kokkuvõte, meil on kultuur kõik see, mis viib looduslisest seisukorrast üle.”¹⁰³

¹⁰¹ Vt nt Kalling, “Karskustöö sünnitab eugeenikaliikumise”, 60–77.

¹⁰² *Eesti XIII karskuskongress Tartus 24. ja 25. veebruaril 1923. a.*, Eesti Karskusliidu väljaanne, nr. 114 [Tartu: Eesti Karskusliit, 1923], 37–39.

¹⁰³ *Eesti XIII karskuskongress*, 62.

Kokkuvõte

Eestis leidis rahvuslik emantsipatsioon aset üheaegselt maailmas toimunud tormilise loodusteaduste arenguga. Sarnaselt muu maailmaga oli loodusteaduste mõju suur ka siinsete ideoloogiate kujunemisele. Kohalikule rahvuslikule mõttele omased olnud üldtunnustatud paradigmad, eeskätt nn väikerahvalik enesetunnetus, aga ka degeneratsiooni- ning tõuteooriad, löid Eestis soodsad tingimused rahvuskäsitluse biologiseerumiseks. Samas, olles üksmeelsed eesmärgis – Eesti “rahvuskehandi” säilitamise ja tugevdamise vajaduses – oldi erimeelsed meetmete küsimuses. Nii leidsid ka Darwini õpetuse erinevad tõlgendusvormid väljundi erinevates – sageli vastandlikeski – ideoloogilistes vooludes.

Eestis on ideologiseeritud darvinismiretseptiooni vaadeldud eeskätt nõukogudeaegsetes uurimustes, põhitähelepanuga materialismi-idealismi konfliktil. Kõnesolevad lähenemised vaatlesid samas vaid ühte poliitilist rühmitust, nn radikaale, kelle puhul peeti sealjuures esmatähtsaks nende panust materialistliku maailmapildi kinnistamiseks. Radikaalide kõrval eksisteerinud, tegelikult rahvuslikus liikumises domineerinud nn mõõdukaid (rahvuslikke liberaale) ei mainitud omaaegses teadusloos peaaegu üldse. Käesoleva uurimuse peamine eesmärk oligi eelkõige just viimasena mainitud rühma Darwini-retseptiooni väljatoomine, samuti osundamine nn radikaalide darvinismi-tõlgenduse mõnede seni käsitlemist mitte leidnud aspektidele.

Ilmnes, et mõõdukatel rahvuslastel (rahvuslikel liberaalidel) oli samuti väljakujunenud biologiseeritud maailmavaade. See lähtus meliorismi-ideoloogiast ning usust rahvuslikku emantsipatsiooni, mis oli ühtlasi ka rahvusliku töö eesmärgiks kuulutatud. Eestlaste emantsipeerumist eelistasid mõõdukad vaadelda biologiseeritult, kuivõrd väikerahvalik enesetunnetus ei lubanud nende arvates eestlasi asetada “ajalooa rahvaste” perre. Mõõdukate ühiskonnakäsitluse biologiseerumist soodustas ka nende tihe seotus karskusliikumisega, milline kõnesoleval perioodil oli sattunud arsti-teaduslike teooriate mõju alla.

Mõõdukate ideoloogias on võimalik ära tunda ka teatavaid n-ö idealismi aspekte, eeskätt käsitlus inimesest kui dualistlikust olendist. Sellised seisukohad samas ei pruukinud pärineda kiriklikest allikatest, vaid olid oma juurtega muuhulgas toonastes loodusteadustes. Isikul ei eeldatud mitte surematut hinge, vaid vaba tahet.

Mõõdukate väljajätmine nõukogudeaegsest darvinianast on põhjustatud tõenäoliselt nende seostamisest rahvusliku tööga, vähem mõnedest tõepoolest idealistlikest külgedest loodusteaduste retseptioonis. Samas

jääb mulje, et mõõdukate darvinismitõlgenduses oli palju vasakpoolsusele (mitte küll marksismile) omast, nt usk ühiskonna arengusse ning vulgaarse sotsiaaldarvinismi eitust.

Radikaalid teiselt poolt, keda nõukogudeaegne teaduslugu oli tänu nende materialismipropagandale vaadelnud eeskätt kui vasakpoolsete ideede esindajat, osutusid käesoleva uurimise valguses kalduma oma teadusretseptioonis pigem solidaristliku ning monistliku darvinismitõlgenduse suunas. Monism näib olevat olnud ka oluline konfliktiallikas kiriklike ringkondade jaoks. Juba sõdadevahelises Eestis sai radikaalidele – kellest nii mõnestki olid kujunenud silmapaistvad rahvuslased – omane olnud lähenemisest aga oluline tugi totalitaarse ning korporatiivse ühiskonnakorraldusele.

Darwini ideede retseptioonis Eestis sisaldus niisiis poliitiliste diskussioonide üks võtmeküsimusi: kas paigutada esiplaanile indiviidid või rahvuslik tervik (riik). Vastused sellele küsimusele, nagu Eesti ajalugu on näidanud, võisid olla küllaltki eripalgelised.

ABSTRACT: Darwin in the shadow of Haeckel. The reception of evolutionary theory in Estonia

The Estonian national emancipation at the turn of the nineteenth and twentieth centuries was influenced by the rapid development in natural sciences taking place at the same time. Estonian nationalism adopted traits of biologization, i.e. arguments deriving from racial teachings and eugenics. A crucial factor for Estonia was the so-called self-perception of a small nation – a universal principle for different Estonian nationalist ideological concerns. The fear of national extinction placed the matters of demography and degeneration as a priority in nationalist rhetoric. It also included fears deriving from the concept of social Darwinism as expressed in the era of imperialism.

The reception of Darwinian ideas in Estonia was manifold and depended on the ideological inclination of the parties involved. Soviet Estonian historiography – which until now has been mainly dealing with the topic of the reception of Darwinism – concentrated on the contribution of the so-called radical intellectuals to the development of Estonian “Darwinia”. This group was organized around the Estonian Student Society “Ühendus” and

the *Teataja* and *Tallinna Teataja* newspapers. Radicals were praised for propagating the materialist agenda, which was viewed as important in Marxist ideology. Indeed, the radicals could be viewed as a left-of-centre group, with their interest in spreading the knowledge deriving from natural sciences understood as their ideological quest.

The present article aims to broaden knowledge of the reception of Darwinism in Estonia and to rid the discussion from its ideologized past. It shows that it was not just the radicals who were interpreting Darwin for the local context, but also their political competitors – the national liberals (moderates, organized around the Estonian Students' Society and the newspaper *Postimees*) – exploited the evolutionary theory for their political goals. The moderates grasped the ideas of Darwin to justify national emancipation. As it seemed that Estonians were a nation “with no history”, it was Natural History upon which the national narrative was to be built. In such a way, Darwinism was viewed by the moderates as a support to the declared goal of Estonian nationalism – to evolve into a political European nation.

In broad terms, the goals of the two competing groups of nationalists could be viewed as similar. Yet there were differences concerning the ideological and methodological approaches in the application of evolutionary theory. It can be said that the attention of the moderates was more concentrated on the individual. Here one may notice the presence of idealistic components – the dualistic essence of humans was often stressed. The moderates were supported by the meliorist ideology – their faith in the further development of both humans as the society even included some leftist (social-democratic) ideological components.

The radicals in turn showed a strong inclination towards the monist and solidarist reception of Darwinism, usually linked to the influences deriving from the German scientific school (with Rudolph Virchow and Ernst Haeckel as the key figures). It also has to be acknowledged that in Estonia a number of radicals ended up searching for a “third way” between social democracy and liberalism. Such an alternative – including ideological components characteristic of fascism and corporatism – paved the road for biologized ideologies, creating a background for the (post-1934) Estonian authoritarianism that was supported by the concept of the so-called national entirety.

KEN KALLING (b. 1963), is Lecturer in the History of Medicine, Faculty of Medicine, University of Tartu.